

## ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378:373.31.13.035:316.647.5

**Атрощенко Т. О.** °

Мукачівський державний університет, кандидат педагогічних наук, доцент,  
доцент кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти

### **ФОРМУВАННЯ МІЖЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ПОЗААУДИТОРНОЇ ПРОФЕСІЙНО СПРЯМОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

*У статті розкривається значення толерантності та міжетнічної толерантності як професійних якостей особистості сучасного вчителя початкової школи. Обґрунтовуються особливості формування міжетнічної толерантності майбутніх вчителів початкової школи у процесі позааудиторної професійно спрямованої діяльності.*

**Ключові слова:** професійна підготовка, вчитель, початкова школа, міжетнічна толерантність, позааудиторна робота.

*В статье раскрывается значение толерантности и межэтнической толерантности как профессиональных качеств личности современного учителя начальной школы. Обосновываются особенности формирования межэтнической толерантности будущих учителей начальной школы в процессе внеаудиторной профессионально направленной деятельности.*

**Ключевые слова:** профессиональная подготовка, учитель, начальная школа, межэтническая толерантность, позааудиторная работа.

*The importance of tolerance and interethnic tolerance as the professional qualities of the modern teacher of primary school has been considered in the article. The peculiarities of formation of interethnic tolerance of future primary school teachers in the process of professionally oriented extracurricular activities have been proved.*

**Keywords:** professional training, teacher, primary school, interethnic tolerance, extracurricular activities.

**Актуальність дослідження.** Україна є багатонаціональною державою, де крім українців, проживають росіяни, білоруси, вірмени, поляки, угорці, кримські татари та інші національності. Сьогодні в складних соціально-економічних і політичних умовах, які склалися в країні,

спостерігається певна напруга в міжетнічних відносинах, що актуалізує проблему полікультурної освіти і виховання, формування міжетнічної толерантності майбутніх фахівців. В першу чергу, це стосується вчителів, які часто працюють в умовах полікультурного середовища, забезпечують навчально-виховний процес серед учнів і батьків – представників різних етнічних спільнот.

Полікультурної освіта передбачає, що майбутній учитель повинен мати правильне уявлення про такі явища і процеси, як: поєднання і взаємодія національних культур, їх своєрідність, менталітет нації та ментальність особистості; історія народів, що населяють Україну; міжетнічна толерантність, терпимість, діалог культур; миролюбна зовнішня політика суверенної України, принципи міжнародного співробітництва; рідний край, екологічні проблеми.

Таким чином формування особистості сучасного вчителя повинно здійснюватися в системі полікультурної освіти як у процесі навчання, так і в позааудиторній роботі, яка є складником професійно-педагогічної підготовки. Вона сприяє прищепленню інтересу в студентів до обраної професії, розвитку вмінь та навичок самостійної роботи, стимулює прагнення їх до творчого пошуку, оволодіння рефлексією власної діяльності, дозволяє сформуванню міжетнічну толерантність майбутніх вчителів як одну з складових їх професійної майстерності.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання сутності, форм і методів організації позааудиторної виховної роботи у вищих закладах освіти України відображені в працях Ю. Азарова, І. Білої, М. Болдирєва, В. Буряк, С. Вітвицької, А. Глузмана, Л. Кондрашової, О. Кобрія, Л. Лисенко, Г. Троцько, М. Чепіль та ін.

У роботах І. Абакумової, О. Асмолова, І. Бежа, Б. Гершунського, О. Гриви, О. Гуренко, В. Євтуха, І. Пчелінцевої, В. Шаліна, І. Якиманської наголошується, що розвиток толерантної особистості можливий насамперед в освітній системі. Вища школа, як і освіта в цілому, потребує переходу від авторитарної парадигми до гуманістичної, що вимагає суттєвого підвищення рівня толерантної свідомості й комунікативної культури освітян.

**Невирішені раніше частин загальної проблеми.** Незважаючи на значну кількість праць щодо формування міжетнічної толерантності майбутніх вчителів початкової школи, значення позааудиторної професійно спрямованої діяльності у вирішенні даної проблеми залишається недостатньо вивченим.

**Мета та завдання статті.** Визначити особливості формування міжетнічної толерантності майбутніх вчителів початкової школи в процесі позааудиторної професійно спрямованої діяльності.

**Виклад основного матеріалу.** Толерантність, як якість особистості і динаміка її розвитку, на думку Б. Вульфова [1; с.13], здобувається на основі досвіду особистості. Тому, з точки зору педагогіки, виховання толерантності можна розглядати як цілеспрямоване збагачення особистості позитивним досвідом толерантності, тобто спеціальне створення таких умов, такого середовища, яке б ставило суб'єкта перед необхідністю взаємодіяти з

іншими людьми, якими б вони з точки зору цього суб'єкта не були. Саме в такому середовищі, в умовах постійної взаємодії і відбувається взаємне збагачення досвідом толерантності, що створює певну емоційно забарвлену моральну і одночасно інтелектуальну базу для формування позитивного досвіду налагодження відносин і спілкування.

Завдання виховання у вищому навчальному закладі полягає не в тому, щоб радикально змінити погляди, смаки і моральні пріоритети студентів, оскільки вони мають право на свою систему поглядів і відносин, а в тому, щоб створити умови, що вимагають їхньої взаємодії з іншими людьми, незалежно від сформованих між ними відносин. Йдеться про створення простору прямої або опосередкованої взаємодії з іншими за поглядами чи поведінкою людьми, їх спільнотами, інакше кажучи - простору співіснування «різного».

Майбутні вчителі, які готують себе до подальшої успішної професійної діяльності відповідно до освітньої стратегії формування толерантності, повинні отримати знання та вміння в галузях народної педагогіки, педагогіки міжкультурної взаємодії, психології, соціології, культурології, філософії, релігії, антропології та інших наук.

Так у змісті вищої освіти можна виділити три взаємопов'язані блоки, які:

- 1) забезпечують самоідентифікацію особистості в належності до тієї чи іншої культури, спільності, соціальної групи;
- 2) створюють умови для вступу особистості в рівноправний діалог з наявним інокультурним, інонаціональним, іноконфесійним, іносоціальним оточенням;
- 3) забезпечують інтеграцію особистості в сучасні світові загальноцивілізаційні процеси.

Гарантувати майбутнім вчителям початкової школи такі знання, вміння і навички можуть тільки комплекс навчальних курсів і система виховної роботи за даним напрямком.

Логіка освітнього процесу у ВНЗ обумовлює виявлення педагогічних можливостей виховання толерантності в межах структурних елементів: цілей, завдань, напрямів, змісту, форм, методів, а також методик і технологій.

Сьогодні вища школа, поряд з іншими освітніми установами, відображаючи події, які відбуваються в нашому суспільстві, відчуває безліч негативних наслідків зростаючого соціального розшарування. У відносинах між людьми посилюється егоїзм, утилітаризм, відбувається конфесійна диференціація учнів, в середовищі студентів іноді має місце політичний екстремізм. У зв'язку з цим виникає потреба у формуванні толерантності як у провідного суб'єкта навчально-виховного процесу – викладача, так і в студентів.

Для вирішення завдання формування толерантності у вищому навчальному закладі необхідний цілісний підхід до цієї проблеми, в рамках якого толерантність постає комплексною особистісною якістю, яка цілеспрямовано формується в процесі навчання, виховання і самовиховання. При цьому головною її сутністю стають знання, вміння і навички шанобливого ставлення до «іншого» в міжособистісній взаємодії і спілкуванні; володіння

моральними принципами і прийомами спілкування; здатність бачити в «іншому» повноцінну, рівноправну, гідну особистість; здатність до цілісного сприйняття «іншого» з розумінням його відмінних рис і проявів його індивідуальності й неповторності; емоційно-вольова готовність до критичного діалогу з «іншим»; відмова від претензій на власну непогрішність і винятковість; здатність до компромісу і готовність частково поступитися власними інтересами для подолання і запобігання конфлікту; критичне ставлення до себе як до «іншого» для подальшого особистісного самовдосконалення.

Формування міжетнічної толерантності можливо лише при організації полікультурної освіти, покликаної формувати терпимість, культуру міжнаціонального спілкування, діалог культур тощо.

Мета полікультурної освіти: допомогти усвідомити себе особистістю, яка належить певній культурі; допомогти познайомитись з іншими культурами, зрозуміти та оцінити їх; сформувати терпимість і повагу до культури інших народів. Таким чином, в основі полікультурної освіти лежить усвідомлення особистістю своєї культурної належності. Тільки знаючи добре власну культуру, людина може зрозуміти культуру інших. З іншого боку, знайомство з різними культурами дає людині можливість глибше зрозуміти власну культуру. Полікультурна освіта визнає цінність та унікальність культури кожного народу, незалежно від його чисельності.

На основі аналізу наукової літератури, ми виділили кілька підходів до розуміння сутності полікультурної освіти:

- акультураційний підхід, при якому при підготовці педагога основна ідея полягає в орієнтації на культуру переселенців, вільний вибір і трансцендентальне сприйняття людини людиною;

- діалоговий, що визначає зміст підготовки педагога з позицій відкритості, діалогу культур, культурного плюралізму і подолання монокультурної орієнтації, визнання індивідуальних відмінностей кожної особистості тощо;

- соціально-психологічний, який враховує психологічні передумови полікультурної освіти і дозволяє будувати процес підготовки педагога, спираючись на теорію структури суспільства і соціального виховання, ідею рівності і справедливості, уявлень про відмінності в культурному вигляді людини і їх вплив на емоційну сферу людини;

- компетентнісний, завдяки якому модель підготовки педагога розглядається з точки зору вирішення проблеми формування особистості, яка має навички міжкультурного спілкування і здатна ефективно функціонувати в мультикультурному середовищі, а позитивний результат цілком залежить від сформованого високого рівня полікультурної компетентності педагогів;

- конфліктоорієнтований, при якому особливого значення набувають моделі, зразки взаємодії в конфлікті, пропоновані людині її оточенням, а особливо важливим в підготовці педагогів є формування у них емоційної культури і готовності до вирішення міжкультурних педагогічних конфліктів;

- етнографічний, згідно з яким виникнення на поверхні історії індивідуального психологічного досвіду як наслідку правильно організованого етнографічного інтерв'ю є ефективним педагогічним засобом, що дозволяє педагогам та іншим професіоналам дізнатися більше про етнопсихологічну реальність суб'єкта;

- андрагогічний, що дозволяє побудувати модель навчання, виходячи з положення про те, що актуалізований життєвий досвід дорослого є одним із джерел його навчання, і дорослому, який навчається, належить провідна роль в процесі свого розвитку;

- етнопедагогічний, що передбачає виховання підростаючих поколінь з опорою на національні традиції народу, його культуру, і таким чином, визначає педагогічні засоби.

Міжетнічна толерантність проявляється, перш за все, через людські відносини в різних сферах суспільного життя. Як тип соціально-етнічної поведінки і форми спілкування етносів її можна представити в розгорнутому структурному вигляді, виділяючи основні параметри:

- по-перше, міжетнічна толерантність має на увазі наявність елементарних світоглядних і мотиваційних підстав для взаємодіючих етносів;

- по-друге, досягнення справжнього взаєморозуміння, яке полягає не тільки в розумінні іншого етнічного суб'єкта, але і його ставлення до себе як рівного партнера по спілкуванню. Взаєморозуміння має обопільний характер, ступінь міжетнічної толерантності в такому випадку знаходиться в прямій залежності від ступеня взаєморозуміння суб'єктів, що спілкуються;

- по-третє, створення умов і можливостей для постійної взаємодії;

- по-четверте, пошук можливостей для збігу інтересів взаємодіючих етнічних суб'єктів.

Розглянемо основні характеристики поняття «позааудиторна професійно спрямована діяльність», у процесі якої може бути сформована міжетнічна толерантність.

Позааудиторна робота студента є продовженням аудиторної роботи, але може бути й окремим елементом в процесі професійної підготовки майбутнього фахівця, в тому числі й до роботи в полікультурному середовищі. Для успішного вирішення завдань професійно-педагогічної підготовки майбутніх вчителів найбільш доцільним підходом до організації позааудиторної роботи студентів вважається системний підхід. У позааудиторній роботі поєднуються різні види праці та спілкування, реалізуються всебічні як виховні, так і навчальні завдання, спрямовані на професійну підготовку майбутнього фахівця.

Позааудиторна робота студентів – це процес, в якому домінує елемент самореалізації. Вона дає змогу студентам гармонізувати внутрішні та зовнішні фактори формування професійної культури, створює додаткові умови для реалізації внутрішнього потенціалу, задоволення тих потреб, які в процесі аудиторної роботи не задовольняються. Позааудиторна робота має бути орієнтована на особистість студента.

До основних форм позааудиторної професійно спрямованої діяльності студентів належать виконання домашніх завдань, науково-дослідна робота,

безпосередня участь у конференціях, змаганнях, іграх, педагогічна практика, участь у роботі гуртків, робота в літньому таборі відпочинку дітей, керівництво гуртком або секцією в школі, будинку творчості, організація змагань, диспутів, круглих столів, допомога соціальним службам, страхування в державних закладах тощо [5; с.123].

Л. Кондрашова і Г. Троцько, в своїх працях відмічають позитивний вплив позааудиторних заходів на розвиток особистості майбутнього педагога, дають характеристику професійно-педагогічній спрямованості таких позааудиторних заходів як диспути, вечори, прес-конференції, «круглі столи» та ін., визначають концепцію професійно орієнтованої організації навчально-виховного процесу в педагогічних закладах та її компоненти, а також доводять, що професійно орієнтована підготовка студентів до виховної діяльності є складною, цілісною системою, головна мета якої – забезпечення готовності майбутніх учителів до виховної роботи.

Зокрема, Л. Кондрашова стверджує, що у поєднанні з теоретичними заняттями та різними видами педагогічної практики, позааудиторна робота ставить студента в умови, близькі до самостійної педагогічної діяльності. Позааудиторна робота стимулює формування особистості майбутнього вчителя за умови професіоналізації всіх виховних впливів на студентів, а також передбачає обґрунтування й реалізацію цілей, змісту, функцій, методів і організаційно-педагогічних форм позааудиторної діяльності студентів вищого педагогічного закладу, спрямованих на розвиток їхньої активності, самодіяльності й самоврядування [3; с.12].

Науковці виокремлюють такі форми позааудиторної роботи, як індивідуальні, групові та масові. О. Гаврилюк під індивідуальною роботою розуміє самостійну діяльність окремих студентів, спрямовану на самовиховання, на виконання завдань викладача та доручень студентського колективу. Групова робота охоплює порівняно невелику кількість студентів і сприяє виявленню та розвитку інтересів та творчих здібностей, сприяє поглибленню знань з дисципліни, збагачує інформацією, формує професійно значущі вміння та навички. Групова позааудиторна робота має цільовий характер, тобто припускає наявність певної загальної мети та спільних інтересів. Масові форми роботи належать до числа найпоширеніших у вищих навчальних закладах. Вони дуже різноманітні, і, порівняно з іншими формами позааудиторної роботи, мають перевагу в тому, що розраховані на одночасне охоплення великої кількості студентської молоді.

Формам масової позааудиторної роботи властиві такі особливості, як яскравість, урочистість, великий емоційний вплив. Ці форми в основному мають як пізнавальну, так і розважальну спрямованість і мають широкі можливості для активізації діяльності студентів.

Під організаційно-педагогічними формами позааудиторної роботи вищої школи, поряд з її структурними компонентами, такими як мета, зміст, функції, науковець розуміє види, способи організації студентів і педагогів для спільної діяльності у позааудиторний час, а також конкретні пізнавальні акції, розраховані на масову або диференційовану студентську аудиторію.

Види позааудиторної роботи, що забезпечують високі результати, повинні мати такі характеристики:

- інформативність та змістовність, які сприяють реалізації практичних та загально-освітніх цілей позааудиторної роботи;
- комунікативна спрямованість: усі види позааудиторної роботи повинні забезпечувати користування іноземною мовою як засобом одержання і передачі інформації в типових природних ситуаціях спілкування;
- ситуативність: переважна більшість видів позааудиторної роботи повинна включати низку ситуацій, які є предметним фоном і стимулом до цілеспрямованих вчинків;
- орієнтація завдань на підвищення активності студентів;
- емоційність форм і способів реалізації, що сприяє підвищенню інтересу студентів до діяльності [2; с.46].

М. Мельник у своєму дослідженні підкреслює, що ефективними засобами, що сприяють творчій самореалізації студентів, є система групових, індивідуальних та масових форм діяльності, до участі в яких залучається максимальна кількість студентів. До індивідуальних форм позааудиторної роботи можна віднести: роботу з навчальною, довідниковою, науковою, науково-популярною літературою, складання конспектів; роботу з електронними підручниками та посібниками; роботу в електронній мережі Інтернет; підготовку повідомлень, рефератів, курсових робіт; складання та розв'язування задач, виконання вправ; складання та розв'язування кросвордів, ребусів, продумування і створення плакатів та ін. До групових форм позааудиторної роботи можна віднести: гуртки та клуби (теоретичні; експериментальні; комплексні); факультативні заняття; творчі ігри; екскурсії. До масових форм позааудиторної роботи можна віднести: лекторії; науково-практичні конференції; олімпіади, конкурси, турніри, фестивалі; декади (тижні); вікторини; КВК, «інтелектуальні бої», випуск стінгазет, зустрічі з ученими [4].

Важлива роль у формуванні міжетнічної толерантності майбутніх педагогів в позааудиторний час належить вищому навчальному закладу, системі виховної роботи у позанавчальний час, полікультурному середовищу.

Технологія формування міжетнічної толерантності реалізується в загальній системі виховання студентів і включає компоненти: цільовий, змістовний, реалізаційний, моніторинговий і результативний.

Основними принципами реалізації є: принцип опори на позитивний соціокультурний досвід етносів; принцип стимулювання міжнаціонального спілкування; принцип самоцінності особистості та ін.

У процесі становлення міжетнічної толерантності в студентів відбувається поступове підвищення рівня їх інформованості про сутнісний та змістовий аспекти міжетнічної толерантності вчителя початкової школи; перехід (закріплення) міжетнічної толерантності в особистій системі цінностей; оволодіння вміннями та навичками міжетнічної толерантності, міжособистісної взаємодії і професійної діяльності в полікультурному середовищі; перетворення (утвердження) толерантності як одного з

регулятивних принципів поведінки і діяльності в різних ситуаціях; формування установки на міжетнічну толерантність як емоційно-вольову готовність особистості до рівноправного діалогу з іншими, їх доброзичливого розуміння як партнерів у спілкуванні і соціально-педагогічній діяльності.

Успішність реалізації технології формування міжетнічної толерантності в майбутніх учителів багато в чому залежить від умов, створених і використовуваних в полікультурному середовищі виховання, активної участі студентів та студентського самоврядування у виховній діяльності, а також етнокомпетентності і толерантності педагогічного контингенту викладачів.

Студенти спеціальності «Початкова освіта» Мукачівського державного університету протягом навчання у вищому навчальному закладі (в позааудиторний час), активно залучаються до участі в різних виховних заходах як на педагогічному факультеті, так і в загальноуніверситетських (виховні години академнаставника, робота студентського наукового товариства, студентські наукові гуртки, міжнародна міжуніверситетська співпраця, позакласні виховні заходи в ході педагогічної практики, конференції, круглі столи, виховні заходи, свята, урочистості, зустрічі з представниками різних національностей, релігій, літня школа, екскурсії тощо). Необхідно зауважити, що враховуючи багатонаціональний склад Закарпатської області, вся тематика вищеназваних заходів тісно пов'язана з питаннями полікультурності, міжетнічної толерантності та забезпечує створення сприятливих умов для переходу відповідної сукупності знань і досвіду в професійні переконання, здатні стати основою формування професійно значущих установок, співзвучних ідеям міжетнічної толерантності.

Зокрема, під час проходження педагогічної практики, студенти враховують досвід спостережень, застосовують на практиці отримані теоретичні знання. У процесі організації таких виховних заходів майбутні вчителі початкової школи розвивають свої вміння стимулювати у школярів почуття інтересу і нейтралізують негативні переживання, створюють позитивний емоційний фон педагогічної взаємодії і умови для гармонійного освоєння світу, розвивають емоційну сферу і культуру учнів.

Тематика і форми проведення виховних заходів зумовлюються інтересами і потребами молодших школярів, і тому відрізняються великою розмаїтістю. Зокрема, доцільно проводити виховні заходи пізнавальної, морально-етичної, естетичної спрямованості. Великим успіхом користуються заходи, які долучають учнів до комунікативної культури і етикетних форм поведінки.

Проведення кожного виховного заходу рекомендуємо закінчувати самоаналізом. Аналіз студентом свого виховного заходу спонукає на роздум над тим, що вдалося, які ситуації були особливо важкими, чи є резерви для вдосконалення, чи вдалося викликати у молодших школярів інтерес, створити позитивний емоційний фон взаємодії, стимулювати їхній емоційний розвиток, чи вдалося бути толерантним до школярів в найбільш «гострих» ситуаціях заняття.



Аналіз наукової літератури і власний багаторічний досвід у вищому навчальному закладі дає можливість визначити деякі педагогічні умови, що сприяють ефективному формуванню міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи в позааудиторний час у вищому навчальному закладі. До таких умов відносяться: включеність у систему виховання студентів етнокультурного компоненту; розвиток сприятливого полікультурного середовища вищого навчального закладу, робота щодо створення та підтримання позитивних міжособистісних відносин всередині педагогічного колективу вищого навчального закладу; активна участь представників різних культур, релігій, регіонів України в системі самоврядування та виховній діяльності навчального курсу, факультету, ВНЗ; підготовленість кураторів, педагогічного персоналу до реалізації завдань етнокультурного виховання студентів; використання можливості волонтерської діяльності для включення студентів в етнокультурну діяльність; співпраця викладачів вищого навчального закладу зі школами, місцевими громадськими установами з метою надання бази для формування міжетнічної толерантності студентства.

**Висновки.** Якісна професійна підготовка сучасного вчителя початкових класів передбачає не тільки оволодіння ним необхідними фаховими знаннями і вміннями, але й готовність учителя працювати в полікультурному середовищі, успішно взаємодіяти з учнями і батьками, які є представниками різних етнічних спільнот. Для цього майбутній учитель повинен володіти високим рівнем міжетнічної толерантності, який формується у процесі навчання у вищому навчальному закладі під час вивчення фахових дисциплін, педагогічної практики і професійно спрямованої позааудиторної роботи.

#### **Список використаних джерел:**

1. Вульфів Б. З. Воспитание толерантности: сущность и средства / Б.З. Вульфів // Внешкольник. – 2002. – №6. – С. 12-16.
2. Гаврилюк О. О. Формування комунікативної культури майбутніх учителів засобами позааудиторної роботи.: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – 2007. – 205 с.
3. Кондрашова Л. В. Внеаудиторная работа по педагогике в педагогическом институте / Л. В. Кондрашова. – К. – Одесса: Вища школа, 1988. – 160 с.
4. Мельник М. В. Формування професійних знань учнів професійних училищ у процесі позаурочної роботи з природничо-математичних дисциплін.: Дис... канд. пед. наук: 13.00.04. – Вінниця, 2005. – 185 с.
5. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. /З. Н. Курлянд, Р. І. Хмельюк. – К.: Знання, 2005. – 399 с.

Отримано 02.02.2016